

Xodjayev Sobir Djumayevich,
*“Oila va xotin-qizlar” ilmiy-tadqiqot instituti bo‘lim boshlig‘i,
Sotsiologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),
katta ilmiy xodim*

Ermator Shuhrat Teshaboyevich,
*“Oila va xotin-qizlar” ilmiy-tadqiqot
instituti ilmiy xodimi*

JAMIYATDAGI QADRIYATLARNI O‘RGANISHNING NAZARIY-USLUBIY JIHATLARI

Аннотация. Мақоллада “қадрият” тushunchasi inson dunyoqarashining asosi sifatida, uning turli davrlardagi (antik davr, o‘rta asrlar, uyg‘onish davri, yangi davr, bozor munosabatlari davri) talqini va mazmuni, “qadriyat” tushunchasining jihatlari, an’anaviy qadriyatlarining jamiyatdagi o‘rni tahlil qilingan.

Аннотация. В статье рассматривается понятие «ценность» как основа мировоззрения человека, его трактовка и значение в разные эпохи (античный период, средневековье, период Возрождения, новая эпоха, эпоха рыночных отношений), аспекты понятия «ценность», анализируется роль традиционных ценностей в обществе.

Annotation. The article discusses the concept of «value» as the basis of a person’s worldview, its interpretation and meaning in different eras (the ancient period, the Middle Ages, the Renaissance, the new era, the era of market relations), aspects of the concept of «value», analyzes the role of traditional values in society.

Tayanch soʻzlar: *qadriyat, oilaviy qadriyat, qadriyatlar tizimi, baxtiyor hayot, haqiqat, gʻoya, adolat, qonun, eʼtiqod, anʼanaviy qadriyatlar, madaniyat turlari (postfigurativ, konfigurativ va prefigurativ).*

Ключевые слова: *ценность, семейная ценность, система ценностей, счастливая жизнь, истина, идея, справедливость, закон, вера, традиционные ценности, типы культуры (постфигуративная, конфигуративная и префигуративная).*

Keywords: *value, family value, value system, happy life, truth, idea, justice, law, faith, traditional values, types of culture (postfigurative, configurative and prefigurative).*

Kirish. Zamonaviy insonning ijtimoiy hayoti qiyofasi va uning xulq-atvorini belgilaydigan qadriyatlari vaqt va makondan tashqarida boʻlgan, shaxs va jamiyatdan mustaqil ravishda mavjud boʻlgan avtonom ruhiy shaxslarning alohida dunyosi sifatida qaralgani sababli, empirik asoslab boʻlmaydigan abadiy va mustahkam meʼyorlar boʻlib koʻrinadi.

Asosiy qism. “Qadriyat” tushunchasi inson dunyoqarashining asosi sifatida. “Qadriyat” tushunchasini insonning dunyoqarash munosabatlarini belgilovchi falsafiy kategorik apparatning elementi sifatida qabul qilish mumkin. “Qadriyat” tushunchasi va uni oʻrganishga turlicha yondashuvlarni koʻrib chiqishdan oldin bu soʻzning etimologiyasiga eʼtibor qaratish lozim. Shunday qilib, bu soʻzning asl maʼnosi (lot. *valere*) insonning jismoniy holatini ijobiy baholashni anglatadi va sogʻliq, kuch va tananing mustahkam tuzilishini koʻrsatadi. Shuningdek, qadimgi rimliklar kuch maʼnosida harbiy jasorat, qadr-qimmatni ifodalash uchun “*valere*” yoki “*valoir*” soʻzini qoʻllashgan va uni ilohiy neʼmat, qimmatbaho tana kuchi sifatida qabul qilganlar. Bir qator Yevropa tillarida “qadriyat” va “baho (narx)” tushunchalari bir xil maʼnoga ega boʻlib, sinonim sifatida qoʻllanadi hamda siyosiy iqtisodda ajratilmaydi. Inglizcha-ruscha lugʻatda “*value*” “qadriyat”, “baholash”, “kattalik”, shuningdek, feʼl shaklida “qadrlash” deb tarjima qilingan. Faqat fransuzcha “*valeur*” va ispancha “*valor*” funksional va semantik ifodada “maʼno” sifatida aniqlanadi. Nemis tilidagi “*wert*” soʻzi “qadriyat” belgisiga qoʻshimcha ravishda “baho (narx)” va “loyiq”, “qadrli” maʼnosida ham taʼriflanadi. Shuningdek, Karl Marks oʻz asarlarida “*vert*” tushunchasini tahlil qilar ekan, qadimgi tillarda “qadriyat” narsaning inson uchun isteʼmol qiymati, ularning foydali yoki yoqimli xususiyatlari sifatida tushunilgan, degan xulosaga keldi¹.

Muayyan davrga aloqador jamiyat qadriyatlarini oʻrganish bilan bogʻliq masalalar shaxsning integrativ fazilatlarini oʻrganishning eng

Zamonaviy insonning ijtimoiy hayoti qiyofasi va uning xulq-atvorini belgilaydigan qadriyatlari vaqt va makondan tashqarida boʻlgan, shaxs va jamiyatdan mustaqil ravishda mavjud boʻlgan avtonom ruhiy shaxslarning alohida dunyosi sifatida qaralgani sababli, empirik asoslab boʻlmaydigan abadiy va mustahkam meʼyorlar boʻlib koʻrinadi.

¹ Елишев С.О. Изучение понятий «ценность», «ценностные ориентации» в междисциплинарном аспекте // Ценности и смыслы. — № 2 (11), 2011.

Qadriyatlar tizimi, ularning iyerarxiyasi ijtimoiy ong qadriyatlari tipologiyasini nazarda tutadi va makon-vaqt kontinuumida jamiyatning axloqiy rivojlanishini baholashning universal mezoni bo‘lib xizmat qiladi.

muhim ko‘rsatkichlari hisoblanadi. Qadriyatlar tizimi, ularning iyerarxiyasi ijtimoiy ong qadriyatlari tipologiyasini nazarda tutadi va makon-vaqt kontinuumida jamiyatning axloqiy rivojlanishini baholashning universal mezoni bo‘lib xizmat qiladi. Har bir madaniy-tarixiy davrda mutafakkir va olimlar o‘rtasida “qadriyatlar” tushunchasi mahalliy hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va hayot aylanishiga qarab turlicha talqin qilingan. “Qadriyatlar” mohiyatini o‘rganishga bo‘lgan dastlabki qiziqish qadim zamonlardan beri kuzatilgan. Masalan, Aflotun ezgulikning umumbashariy kontepsiyasini qurib, “yaxshilikni bilish”ni oliy qadriyat deb hisoblagan, ularni ilohiylikdan insoniy va shaxsiy manfaatlarga bo‘lib, tartibga solgan. Aflotun ta’limotiga ko‘ra, insoniyatning aqlli narsalari orasida yaxshilik g‘oyalari olami iyerarxiyasining eng yuqori qismi sifatida qabul qilinadi. Aflotun tomonidan shakllantirilgan ezgulik elementlari ideal davlatning mukammal modelini yaratishga intilib, qadimgi dunyodagi erkin odamlarning mutlaq umumiy manfaatlariga erishishga imkon beradi. Bir so‘z bilan aytganda, antik madaniyatda aql va foydani bilish shaxs uchun eng oliy qadriyat hisoblanib, “oqilona hayot” insonning mavjud bo‘lish ideali bilan belgilangan. Biroq qadimgi dunyoning “oqilona hayot” g‘oyalari kundalik dunyoviy g‘amxo‘rlik bilan “og‘rimagan” erkin fuqarolarning tor ijtimoiy qatlamiga qaratilgan edi. Shu munosabat bilan, haqiqat va yolg‘onni ajratib turadigan asosiy qadriyatlar haqidagi bilimlarga qadimgi dunyoning tanlangan aholisi yoki donishmandlari ega bo‘lishga muvaffaq bo‘lishdi.

Yunon tilidagi “qadriyat” so‘zi birinchi marta Diogen Laertes tomonidan stoiklarning falsafiy qarashlarini tasvirlash uchun ishlatilgan, obyektlar yoki inson xususiyatlarini ikki toifaga ajratgan, masalan, afzal ko‘riladigan va inkor qilinadigan. Qadriyatga ega bo‘lganlar afzal ko‘riladi, inkor qilinadiganlari esa aksincha, hech qanday qadr-qimmatga ega bo‘lmagan, atrof-muhitning noqulay shakllaridan biridir. Diogen qadriyatga quyidagicha ta’rif beriladi: “... qadriyat, birinchidan, har bir yaxshilikka xos bo‘lgan uyg‘un hayotni targ‘ib qilishdir. Ikkinchidan, qandaydir vositachilik yoki manfaat, tabiat bilan uyg‘un hayot kechirishga hissa qo‘shadigan bunday ne‘mat, tabiat bilan uyg‘un hayotga hissa qo‘shsa, boylik ham, sog‘liq ham keltiradi. Uchinchidan, tajribali baholovchi tomonidan tayinlangan tovarning birja bahosi, shuning uchun ular shunchalik bug‘doy uchun bir xil miqdorda arpa va qo‘shimcha ravishda xachir beradilar, deyishadi”.

“Qadriyat” tushunchasining yuqoridagi talqinlaridan shunday xulosa qilish mumkinki, so‘nggi antik falsafa tarixida “yaxshi” va “qadriyatli” ma’nolarini solishtirishga harakat qilingan. “Yaxshi” terminologiya (atama) tushunchasining trayektoriyasi ancha kengroq bo‘lib, unda

jamiyat uchun haqiqiy foyda keltiradigan haqiqiy foydaning tavsifini to'ldiriladi. "Yaxshi" – bu daromadlilikdan tashqari foydali xususiyatga ega bo'lgan qadriyatlidir, "qadriyatli" esa faqat foydalidir.

O'rta asrlarda g'arbiy nasroniylik qadriyatlari ta'limoti rivojlandi: hayotning ma'nosi, baxt, fazilat va oliy g'ayrioddiy kuchlarni bilishni o'rganishga e'tibor berildi. Agar qadimgi g'oyada yerdagi hayot o'limdan, tana va ruhning uyg'unligidan yuqori ko'tarilgan bo'lsa, o'rta asrlar ilohiyotshunoslari, jumladan, ilohiyotshunos Avgustin Avreliy o'lmas ruhga sig'inishni tana lazzatlariga qarama-qarshi qo'yadi. Ilohiyot olimi ontologiyasiga ko'ra, Xudo olam va insonni o'z surati va o'xshashida yaratgan hamda bu borada inson hayoti eng oliy ne'mat sifatida qadrlanadi. Bundan kelib chiqadiki, nasroniylikda "O'ldirma" degan amr mavjud bo'lib, uni Xudo yaratgan narsa sifatida insonga nisbatan qo'llashni tushunish kerak. Inson hayotining boshlanishi va oxiri haqidagi savollarni faqat Xudo hal qilish huquqiga ega va unga hayot uning vaqtincha yashashi uchun yagona tayanch nuqtasi sifatida Xudoni izlash uchun qalbining tubiga botish uchun beriladi. Inson hayotining qadr-qimmatini ta'rifini Avgustin kontsepsiyasida quyidagicha tushunish mumkin: "Haqiqiy baxtiyor hayot – Sendan, Sendan, Sening uchun shodlanishdir".

Xulosa qilish kerakki, o'rta asr o'lchoviga ko'ra, hayot insonga faqat Xudoni bilish uchun beriladi. "Qadriyat" so'zi esa "haqiqat", "g'oya", "adolat", "qonun", "e'tiqod" va boshqa tushunchalar bilan birlashtirilib, keyinchalik ular qadriyating turli ko'rinishlariga taalluqli bo'ladi².

Uyg'onish davrida qadriyatlar tizimini qayta ko'rib chiqish, xristian e'tiqodi formulasi bo'yicha dogmatizatsiya va jamoat hayotida diniy hukmronlik mavjud bo'ldi. Uyg'onish davri gumanistlari insoniyat taraqqiyoti va inson ruhi g'oyasini keltirib chiqardi. Gumanizmning ma'nosi nasroniylik e'tiqodining xayrixohligida emas, balki insonning yaratilgan qadriyatlari eng yuqori deb hisoblana boshlagan antropotsentrizmda aniqlandi. Bu davr siymolarining ijodi insonning cheksiz imkoniyatlariga, uning irodasi va ongiga, borliqning oliy tamoyili sifatida koinotning insonga to'liq "burilishi"ga ishonch bilan sug'orilgan. Binobarin, Uyg'onish davri ziyolilari o'z taqdirini belgilab beruvchi shaxsning o'ziga xos ilohiy fazilatlarini bilimga tayangan holda optimistik baholadilar. Italiyalik gumanist Piko della Mirandola ta'kidlaganidek, "... o'zi xohlagan narsaga ega bo'lish va o'zi xohlagan odam bo'lish baxtiga ega bo'lgan odamning baxti ... yer, elementlar, hayvonlar va osmon

Hayot insonga faqat Xudoni bilish uchun beriladi. "Qadriyat" so'zi esa "haqiqat", "g'oya", "adolat", "qonun", "e'tiqod" va boshqa tushunchalar bilan birlashtirilib, keyinchalik ular qadriyating turli ko'rinishlariga taalluqli bo'ladi.

² Педагогическая наука: история и современность: учебное пособие / М.А.Лукацкий. – Москва: ГОЭТАР-Медиа, 2012.

Amerikalik nazariyotchi V.Rostou, J.Ellul va R.Aronning izdoshlari ijtimoiy taraqqiyotning o'ziga xos konsepsiyalarini belgilab, pul resursining qadriyati, ommaviy iste'mol va axborot o'sishining tezlashishi haqida umumiy fikrga keladilar.

unga xizmat qilishga tayyor, farishtalar qayg'uradi, uning yaxshiligi va najoti" insonni barcha dunyoviy mavjudotlardan ustun qo'yadi. Gumanizmning yorqin tafakkurining antropotsentrik qarashlari o'sha davr san'atiga ta'sir ko'rsatib, u yerda insonning jismonanligi, hissiy holati, tabiiy his-tuyg'ulari va intilishlari yuksak baholana boshlagan. Shunday qilib, yuqorida aytilganlarga asoslanib, Uyg'onish davri jamiyatida ahamiyatlilik mezoni bo'lgan "go'zallik", "erkin fikrlash", "rostlik", "hissiyotlar" va "aql" kabi qadriyatlarga bo'lgan munosabatni qayta tiklashni ta'kidlash kerak.

Uyg'onish davridan so'ng Yangi vaqt (zamon) rivojlanayotgan texnokratiya va davom etayotgan ilmiy-texnikaviy inqilob tufayli individuallik va ratsionallik qoidalarini talab qiladi. Kopernik, Galiley, Nyutonning kashfiyotlari, Bekon, Dekart, Kant g'oyalari jamiyatning mafkuraviy pozitsiyalariga ta'sir ko'rsatdi, "ong shaxsning o'zi uchun qadriyatiga aylandi". Iqtisodiy munosabatlarning vujudga kelishi va inson huquqlari me'yorlarining isloh qilinishi bilan ta'lim va fan, bilim, mehnat, mehnatsevarlik, pul daromadi, vijdon erkinligi va boshqalar birlamchi qadriyat hisoblanadi. M.Veber "kapitalizm ruhi"ni tahlil qilib, "mehnat o'z-o'zidan maqsad va kasbga aylanadi" degan adolatli xulosaga keladi. Chunki pul mukofoti va boshqalarga nisbatan moddiy ustunlikka ega bo'lish mehnatning o'zgaras o'lchoviga aylanadi. Kapitalizm tadqiqotchisi V.Sombarning fikricha, XV–XVI asrlardan boshlab, pul asta-sekin tirik odamning qadriyatini, uning his-tuyg'ularini sovuq ratsionalizm va pragmatizm bilan almashtirib, "hukmdor va yerdagi xudo" mavqeyini egalladi. Xususan, insonparvarlik muvaffaqiyatga intilish, o'z amaliy bilimlarini moddiy manfaatlar uchun monetizatsiya qilish bilan almashtirildi. Hozirgi Yangi zamon fazilatining asosiy mezoni aqliy mehnat, ilmiy tafakkur, mehnatsevarlik va ratsional-individual xarakterning qadriyatidir.

Sanoat inqilobining keyingi rivojlanishi sanoat jamiyatining paydo bo'lishiga olib keldi, uning qadriyati erkinlik, mehnat, ishlab chiqarish, ta'lim va demokratiya edi. "Industrial jamiyat" nazariyasining asoschisi, amerikalik iqtisodchi P.Druker ta'kidlashicha, "industriallashuv insonga erkinlik berdi, sotsializm esa qullik". Amerikalik nazariyotchi V.Rostou, J.Ellul va R.Aronning izdoshlari ijtimoiy taraqqiyotning o'ziga xos konsepsiyalarini belgilab, pul resursining qadriyati, ommaviy iste'mol va axborot o'sishining tezlashishi haqida umumiy fikrga keladilar. Biroq Uolt Rostou iqtisodiy o'sish bosqichlari nazariyasini ilgari surar ekan, taklifdan talabga, ishlab chiqarishdan iste'molga o'tish inson hayotidagi qadriyatlar iyerarxiyasini qayta ko'rib chiqishga olib kelganini ko'rsatadi. U yoki bu tarzda sanoatlashtirish, kapitallashtirish va urbanizatsiya

jarayonlari madaniyatning ratsionallashtirishiga olib keladigan global ijtimoiy o'zgarishlarni keltirib chiqardi, bu ommaviy xarakterga ega bo'ldi va qiymat munosabatlarini birlashtirdi.

Industrial va postindustrial davr jamiyatlarini tavsiflovchi kontsepsiyalarda T.Parsons, D.Bell, A.Tureyn va boshqalar postindustrial jamiyatning muhim farqlovchi belgilaridan biri bilimlar ahamiyatining ortishi ekanligini, axborot, shuningdek, ularning "tashuvchilari"ning ahamiyatini ta'kidlaydilar. Bu qatlam insonning o'zini o'z ichiga oladi, chunki postindustrial jamiyat konsepsiyasining asoschisi, "Uchinchi to'lqin" asari muallifi Alvin Tofflerning ta'rifi ko'ra, "odam tashuvchi" qadriyatlar tizimida yoki "inson ishlab chiqarish", ijodiy va intellektual qobiliyatlar eng oliy qadriyatga aylanadi. Shu munosabat bilan, ishlab chiqarishning moddiy va haqiqiylik omillari qadriyatlarning asosiy tashuvchisi bo'lishni to'xtatadi, chunki yuqori malakali ishchi kuchi iqtisodiy va ishlab chiqarish munosabatlari sxemalarini takomillashtirish uchun kapitalning eng foydali sarmoyasiga aylanadi³.

Qaysidir ma'noda "qadriyat" tushunchasining genezisi uni bildiruvchi so'zlar asosida qayta tiklangani ma'noning uch jihatini o'zida mujassamlashtirganini ko'rsatadi:

1. Shaxsning tashqi xususiyatlarini tavsiflash.
2. Shaxsning psixologik sifatleri.
3. Odamlar o'rtasidagi munosabatlar, shaxslararo munosabatlar.

Tuzilmaning qadriyatli tarkibini jamiyat taraqqiyotining tarixiy bosqichlariga va insoniyatning qadriyatlar tizimi haqidagi akademik nutqlarga muvofiq jadval shaklida belgilanishi mumkin (1-jadval).

Qadriyatlarni o'rganish o'ziga xos mezon sifatida xizmat qilib, uning yordamida ijtimoiy institutlarning o'zgarishini o'rganish va tushunish darajasini tavsiflashi mumkin. Olimlar me'yorlar va qadriyatlar tasnifini ijtimoiy o'zgarishlarni o'lchash shkalasi sifatida shakllantiradilar va ishlab chiqadilar.

Jamiyatda ro'y berayotgan o'zgarishlar, texnologiyalarning rivojlanishi, ta'lim tizimidagi innovatsiyalar va zamonaviy dunyoda ro'y berayotgan boshqa jarayonlar yoshlarning qadriyat sohasida eng kuchli namoyon bo'lmoqda⁴.

Yoshlarning qadriyat yo'nalishlarini o'rganish nafaqat hozirgi davrda ustun bo'lgan qadriyatlarni aniqlash, balki mumkin bo'lgan o'zgarishlarni bashorat qilish uchun ham muhimdir.

³ Соболевская А.А., Попов А.К. Постиндустриальная революция в сфере труда. – Москва: ИМЭМО РАН, 2009.

⁴ Социология молодежи: учебник для академического бакалавриата / под ред. Р.В. Ленёва – Москва: Изд-во «Юрайт», 2014.

Ma'naviyatni falsafiy tushunish oldindanoq fundamental ahamiyatga egadir, chunki u kishilik jamiyatining ijtimoiy-qadriyat strukturasiidagi asosiy axloqiy dogmalarning kelib chiqishi bilan bog'liq, axloq esa ijtimoiy va jamoaviy hodisa bo'lib, ijtimoiy taraqqiyot jarayonida o'zgaradi. Bu ikki tashkil etuvchi ma'naviyat, axloq va uning asosiy toifalari haqida asosiy tushunchani shakllantiradi.

1-jadval

Jamiyat taraqqiyotining turli bosqichlarida qadriyat munosabatlarning tuzilishi

1.	Qadimgi dunyo	Bilim, yaxshilik, oqilona hayot, saodat, yaxshilikni bilish (anglash)
2.	O'rta asrlar	Haqiqat, g'oya, adolat, qonun, e'tiqod, e'tiqodga ishonish, e'tirof
3.	Uyg'onish davri	Go'zallik, erkin fikrlash, ochiqlik, sezgirlik, oqilonalik
4.	Yangi davr	Ratsionallik, pragmatizm, aqliy mehnat, ilmiy fikr, mehnatsevarlik.
5.	Sanoatlashtirish davri (industrial davr)	Tabiiy resurslar, erkinlik, mehnatsevarlik, korxonalar, sanoat, ta'lim, sog'liqni saqlash, yangilik kiritish qobiliyati va istagi
6.	Industriallashtirishdan keyingi davr	Obyektiv fan, axborot, bilim, ijodkorlik, intellekt, malaka, tijorat

An'anaviy qadriyatlarning jamiyatdagi o'rni

Qadriyatlar jamiyatning nomoddiy, axloqiy yadrosi bo'lib xizmat qiladi. Shaxsning ham, butun jamiyatning ham hayoti inson oldida turgan muayyan vazifalardan kelib chiqadi. Bu maqsadlar asosida hayotiy maqsad shakllanadi. Falsafiy nuqtayi nazardan insonning hayoti ma'lum bir maqsadga ega bo'lgandagina ma'noga ega bo'ladi. Shuning uchun, ijtimoiy nuqtayi nazardan, qadriyatlar shaxs uchun "hayot ma'nosi"ning tuzilishini quradi. Qadriyatlarning bu boradagi roli shundan iboratki, ular maqsadga erishish orqali inson hayotining mazmunini belgilaydi.

Jamiyat turli xil asosiy ijtimoiy institutlar, ya'ni oila, mehnat, kasb-hunar va hokazolardan iborat. Mana shu ijtimoiy institutlar davlatning asosini va uning tuzilishining yaxlitligini tashkil qiladi. Xususan, jamiyat va davlat qanday bo'lishini, qanday ishlashini ijtimoiy va siyosiy institutlar belgilaydi.

An'anaviy qadriyatlar jamiyatning asosiy – bazaviy qadriyatlarining o'zagini tashkil qiladi. Jamiyatning ijtimoiy va tarixiy evolyutsiyasi jarayonida an'anaviy qadriyatlar jamiyatning genetik o'ziga xosligini saqlash uchun javobgardir.

An'anaviy qadriyatlar mikro va makro darajada ishlaydi. Mikro – mahalliy daraja – bu oila, bolalarni tarbiyalash va ijtimoiylashtirish jarayoni. Makro daraja – bu millat, davlat va millatni tashkil etuvchi muayyan siyosiy, madaniy va tarixiy belgilar bilan bog'lanish darajasidir.

Qadriyatlarni idrok etish ularning mavjud bo'lgan vaqtiga va ular shakllangan ijtimoiy-texnologik sharoitlarga bog'liq. An'anaviy qadriyatlar agrar va sanoat davrlarining mahsuli bo'lib, quyidagi qadriyatlarni o'z ichiga oladi:

Oilaviy qadriyatlar. Oila ijtimoiy-madaniy obyekt sifatida bir qator ijtimoiy funksiyalarni bajaradi, masalan: reproduktiv, ijtimoiy-ta'lim va boshqalar. Oilada birlamchi ijtimoiylashuv va shaxsning asosiy qadriyatlarini shakllantirish amalga oshiriladi. Oilaviy qadriyatlar nikohga bo'lgan munosabatda, oilaviy hayotning maqbulligida, ajralishning salbiy idrokida va albatta, yuqori reproduktiv munosabatlarda namoyon bo'ladi.

Oila instituti tomonidan amalga oshiriladigan ijtimoiy funksiyalar shaxs (bola) va jamiyat o'rtasida bog'lovchi bo'lib xizmat qiladi, bu davrda shaxs (bola) jamiyatning muayyan ijtimoiy, madaniy va ruhiy standartlarini o'zlashtiradi. Oilaviy qadriyatlarning an'anaviyligi shundan iboratki, ijtimoiylashuvning asosiy bosqichi bola uchun oilada sodir bo'ladi. Ota-onalar bolaga axloqiy ko'nikmalarni, xulq-atvor qoidalarini, shu jumladan, ijtimoiy va madaniy me'yorlarni o'zlashtirish jarayonida yordam beradigan sotsializatsiya agenti sifatida ishlaydi.

Shuningdek, an'anaviy qadriyatlarning aloqasi tizimida avlodlar uzluksizligi muhim o'rin tutadi. Muayyan jamiyatga xos bo'lgan siyosiy va ijtimoiy institutlarning qadriyat me'yorlari, madaniyat ramzlari avloddan avlodga o'tib boradi. An'anaviy qadriyatlarda avlodlar o'rtasidagi tarixiy bog'liqlikni zamon doirasida shakllantirish, millat mohiyatini shakllantirishda tarbiya va avlodlar davomiyligi omili muhim o'rin tutadi. Ushbu bayonot ingliz konservativ mutafakkiri Edmund Burk tomonidan taklif qilingan konservatizm tushunchasiga asoslanadi⁵.

Sotsiologiyada qadriyatlarning avloddan avlodga o'tishi sodir bo'lgan uchta madaniyat turi mavjud: postfigurativ, konfigurativ va prefigurativ. Postfigurativ madaniyatlarda madaniyatlarning ko'chishi sodir bo'ladi, hech qanday sezilarli o'zgarishlarsiz, katta yoki oldingi avlodlarning turmush tarzi o'zgarishsiz qoladi. Konfiguratsion madaniyatlarda avlod qadriyatlarini uzatishning qat'iy chiziqlari yo'q, an'analarning roli pasayib bormoqda. Prefigurativ madaniyatlar postindustrial jamiyat uchun ko'proq xarakterlidir, bu yerda yosh avlod yoki ma'lum bir avlod o'z ijtimoiy tajribasini o'rganadi.

Avlodlar almashinuvida siyosiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa tashqi omillar muhim rol o'ynaydi. Turli xil siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy to'ntarishlar avlodlar o'rtasida har qanday qadriyat yo'nalishlari

Oilaviy qadriyatlarning an'anaviyligi shundan iboratki, ijtimoiylashuvning asosiy bosqichi bola uchun oilada sodir bo'ladi. Ota-onalar bolaga axloqiy ko'nikmalarni, xulq-atvor qoidalarini, shu jumladan, ijtimoiy va madaniy me'yorlarni o'zlashtirish jarayonida yordam beradigan sotsializatsiya agenti sifatida ishlaydi.

⁵ Лисович И. Скальпель разума и крылья воображения: Научные дискурсы в английской культуре раннего Нового времени // – Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2015.

Oila. Dunyoning barcha madaniyatlarida oilani yaratish mas'uliyatli jarayon bo'lib, u turmush o'rtog'ini, ideal holda yuksak axloqiy g'oyalarga sodiq odamlarni topishdan iborat. An'anaviy ma'noda oilani yaratish jarayoni va axloqiy ko'rsatmalarga shaxsiy psixologik sodiqlik an'anaviy qadriyatlar iyerarxiyasida markaziy o'rinni egallaydi.

yoki ideallarini idrok etish hamda tan olish nuqtayi nazaridan kelishmovchilikni keltirib chiqarishi mumkin. Turli avlod vakillari muayyan ijtimoiy va madaniy xulq-atvor namunalarning tashuvchisi hisoblanadi. Tarixiy nuqtayi nazardan, bu G'arbda 60-yillarning oxiri va 70-yillardagi qadriyatlar to'qnashuvida ifodalanadi, chunki postmodern ijtimoiy qarashlar kuchayib, 80-90-yillarning oxirlarida Rossiyada yoki sobiq SSSR mamlakatlarida siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy munosabatlarning o'tmish modelida namoyon bo'ladi.

An'anaviy qadriyatlarning yana bir yo'nalishi – bu millat ideallari. Albatta, hozirgi vaqtda globallashuv va kosmopolitizm davrida millatning siyosiy, ijtimoiy va madaniy ahamiyati biroz boshqacha. Millatning siyosiy tushunchasi yangi davr, ya'ni XVII-XVIII asrlardan kelib chiqadi. Millat konsepsiyasining kontseptual asosini Vestfal xalqaro munosabatlar tizimi yoki to'liq nomi – xalqaro munosabatlar tizimining ishtirokchilari bo'lgan milliy davlatlar tashkil etdi. “Milliy davlat” tushunchalarining siyosatshunoslik ta'rifi quyidagi xususiyatlarga ega: aholi, hudud va hokimiyat. Millat – o'ziga xos ijtimoiy, siyosiy institutlarga ega bo'lgan ma'lum madaniyat tashuvchisi bo'lgan odamlar jamoasi. Hudud – bu millat egallagan ma'lum geografik hudud, hokimiyat esa suverenitetning kengayishi, ma'lum bir hokimiyatning ma'lum bir hudud ustidan yurisdiksiyasidir⁶.

An'anaviy qadriyatlar, birinchi navbatda, oila, tarbiya (ideallarni singdirish), ta'lim, mehnat, milliy-madaniy o'ziga xoslik kabi ijtimoiy institutlarni qamrab oladi.

Oila. Dunyoning barcha madaniyatlarida oilani yaratish mas'uliyatli jarayon bo'lib, u turmush o'rtog'ini, ideal holda yuksak axloqiy g'oyalarga sodiq odamlarni topishdan iborat. An'anaviy ma'noda oilani yaratish jarayoni va axloqiy ko'rsatmalarga shaxsiy psixologik sodiqlik an'anaviy qadriyatlar iyerarxiyasida markaziy o'rinni egallaydi.

Tarbiya. Farzand tarbiyasi har doim shaxsning shakllanishida, uning kelajakdagi qarashlari va hayotiy maqsadlarida muhim rol o'ynagan. Bolalar tarbiyasi muhim ahamiyatga ega, chunki bolalar o'sib ulg'aygan holda o'z madaniyatining tashuvchisi bo'lib, tarbiya jarayonida ular tomonidan o'rganilgan ijtimoiy funksiyalar va burchlarni bajaradilar.

Milliy madaniyat va o'ziga xoslik. Ijtimoiy-siyosiy tushuncha sifatida vatanparvarlikning ahamiyati postindustrial jamiyat va globallashuv jarayoni sharoitida sezilarli darajada kamaydi. Vatanparvarlik milliy davlatlarning mafkuraviy haqiqiyliigi sifatida XVII

⁶ Ростовская Т.К., Кучмаева О.В. Семья в системе социальных институтов общества. – Москва: ВАКО, Галлея принт, 2015.

asrdan XX asrning birinchi yarmigacha bo'lgan sanoat davridagi milliy davlatlarning gullab-yashnashi va mavjudligi davrida ijtimoiy-madaniy yo'nalishlarda hukmronlik qildi. Vatanparvarlik an'anaviy qadriyat sifatida namoyon bo'ladi. Millatning siyosiy tushunchasi XVII asrda Vestfaliya tizimidagi xalqaro munosabatlarning tarixiy hisob-kitobida shakllangan. Vatanparvarlik qadriyatlari quyidagilarni anglatadi: milliy davlat birinchi o'rinda turadi, millatning vazifasi o'z madaniyatini saqlash va uning iqtisodiy, harbiy-siyosiy va madaniy ta'sirni yoyish. Hozirgi vatanparvarlik globallashuv sharoitida millatning o'z madaniyatini, xalq an'analarini saqlab qolishga intilishida namoyon bo'ladi. Ammo bunday ijtimoiy-siyosiy tendensiyalar va tushunchalar ham tubdan o'zgarishlarga uchradi. Postindustrial jamiyatning zamonaviy sharoitida vatanparvarlik ta'limotlari insonparvarlik va umuminsoniy qadriyatlar tushunchalari tomon siljimoqda.

Millat haqidagi an'anaviy tushuncha shundan iboratki, millat shunchaki tarixiy va madaniy jihatdan aniqlangan odamlar guruhi emas. An'anaviy ma'noda millat quyidagi xususiyatlarga ega:

- kollektivizm, muammoni hal qilishda millatning birligi. Kollektivistik uyg'unlik ijtimoiy o'ziga xoslikni mustahkamlaydi;

- avlodlar davomiyligi. Davomiylilik g'oyasi milliy o'ziga xoslikni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki har bir avlod o'z millatining tajribasini to'ldirishga intiladi va o'tgan tarixiy davrning madaniy asoslarini olib boradi va madaniy qadriyatlarni bir avloddan boshqasiga o'tkazadi, milliy o'zlik shaklini saqlaydi.

Postmodernizm davri va postindustrial jamiyatning ijtimoiy-siyosiy modellari kuchayganidan beri an'anaviy qadriyatlarning ahamiyati pasayib bormoqda. Agar siz ushbu nuqtayi nazarni geografiya prizmasidan ko'rib chiqsangiz, G'arb mamlakatlari postindustrial o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda yoki allaqachon boshidan kechirdi, boshqa xalqlar esa sanoat rivojlanishi darajasida yoki buni endigina boshdan kechirmoqda. Masalan, an'anaviy qadriyatlar musulmon mamlakatlarida, postsovet hududidagi ba'zi davlatlarda keng tarqalgan. Postmodern davrda an'anaviy qadriyatlar hali eskirgani yo'q, ularning funksiyasi va xususiyatlari ma'lum bir ijtimoiy mikro muhitga qisqartirildi, masalan, bu an'anaviy yoki asosiy qadriyatlar yetuk va ijtimoiylashgan shaxsni shakllantirish hamda tarbiyalash uchun zarur bo'lgan bolalarni ijtimoiylashtirish va tarbiyalash masalasidir.

Xulosa. Shunday qilib, "qadriyat" tushunchasining talqini tarixiy taraqqiyotning turli bosqichlarida o'zgarib, ilmiy maktablar va yo'nalishlarga qarab turlicha bo'lgan.

***“qadriyat”
tushunchasining
talqini tarixiy
taraqqiyotning
turli bosqichlarida
o'zgarib, ilmiy
maktablar va
yo'nalishlarga
qarab turlicha
bo'lgan.***

Qadriyat masalalariga yondashishning o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra bir qancha tarixiy bosqichlarni ajratib ko'rsatish mumkin: antik davr, o'rta asrlar, Uyg'onish davri, yangi davr, bozor munosabatlari davri.

Qadriyatni o'zgartirish jarayoniga qaramay, shaxsni tarbiyalash va shaxsning ijtimoiylashuvi jarayonida an'anaviy qadriyatlarning roli ustun bo'lib qoladi. Shuni ta'kidlash kerakki, zamonaviy jamiyatda postklassik qadriyatlar hukmron bo'lgan taqdirda ham, an'anaviy qadriyatlar o'zining muhim rolini saqlab qoladi va insonning biosotsial tabiatiga mos keladigan jamiyatning asosiy ijtimoiy qadriyatlarini tashkil qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Елишев С.О. Изучение понятий «ценность», «ценностные ориентации» в междисциплинарном аспекте // *Ценности и смыслы*. – 2011. – № 2 (11).
2. Педагогическая наука: история и современность: учебное пособие / М.А. Лукацкий. – Москва: ГОЭТАР-Медиа, 2012.
3. Соболевская А.А., Попов А.К. Постиндустриальная революция в сфере труда. – Москва: ИМЭМО РАН, 2009.
4. Социология молодежи: учебник для академического бакалавриата / под ред. Р.В. Ленькова. – Москва: Изд-во Юрайт, 2014.
5. Лисович И. Скальпель разума и крылья воображения: Научные дискурсы в английской культуре раннего Нового времени // – Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2015.
6. Ростовская Т.К., Кучмаева О.В. Семья в системе социальных институтов общества. – Москва: ВАКО, Галлея принт, 2015.